

УДК 37.026:37.041:37.04(043.5)

Харькова Є.Д.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОПТИМІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено проблемі використання педагогічної діагностики з метою оптимізації самостійної роботи молодших школярів; розкриті критерії та показники, які дають можливість оцінити ефективність самостійної навчальної діяльності при застосуванні педагогічної діагностики, а також визначені та обґрунтовані педагогічні умови для оптимізації самостійної роботи учнів початкової школи.

Ключові слова: педагогічна діагностика, оптимізація самостійної роботи, педагогічні засоби, критерії, показники.

Сучасні інноваційні процеси вимагають нового науково-методологічного підходу до організації в школі навчальної роботи, яка має здійснюватися на принципах гуманізації і бути спрямована на формування наукового світогляду учня, його творчу самореалізацію.

У зміст діяльності школи запроваджуються педагогічні технології, спрямовані на розвиток мотивації учнів до активного навчання, до самостійності і творчості як основи розвитку дитини та її самореалізації, що передбачено Національною доктриною розвитку освіти у XXI столітті. У цьому документі наголошується, що головною метою вітчизняної системи освіти є формування покоління, яке прагне до набуття знань, здатне навчатися протягом життя, опанувати й збагачувати суспільні цінності. Тому ще в початковій школі необхідно навчити учня орієнтуватися в потоці інформації, самостійно поповнювати свої знання, виявляти творчий підхід до розв'язання навчально-пізнавальних завдань.

Молодші школярі характеризуються майже невичерпними пізнавальними можливостями і готовністю до пізнання нового. Тому вчитель має використовувати адекватні педагогічні засоби, спрямовані на збереження і подальший розвиток природної допитливості дітей, на формування їхньої зацікавленості, самостійності, наполегливості у процесі навчання. Найважливішою передумовою повноцінного оволодіння молодшими школярами знаннями, вміннями й навичками є самостійна навчально-пізнавальна діяльність учнів. Часто і правильно застосовувана в процесі навчання самостійна робота розвиває довільну увагу дітей, виробляє в них здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі формує самостійність як рису характеру.

Початок навчання дитини в школі для багатьох пов'язаний зі значними навантаженнями, до того ж характер і темпи оволодіння навчально-пізнавальною діяльністю не завжди відповідають загальній розумовій здатності дітей такого віку до засвоєння навчальних компетенцій, визначених змістом програми.

Актуальність даної проблеми зумовлена тим, що незважаючи на стабільний інтерес педагогічної теорії і практики до самостійної діяльності дітей, включаючи їхні творчі роботи, такий напрям, як діагностика самостійних пізнавально-творчих робіт молодших школярів, не набув достатнього наукового вивчення й узагальнення в сучасній дидактиці. Аналіз літератури показав, що зусилля науковців спрямовуються переважно на вдосконалення змісту й методів навчання, залишаючи поза увагою діагностичну складову самостійної праці молодших школярів як діяльності, спрямованої переважно на виявлення причин успіхів і невдач та подальшої корекції одержаних результатів.

Дослідження теоретико-методологічних підходів питань пізнавально-творчого розвитку школярів (В. Ананьєв, Г. Батищев, О. Божович, Л. Буева, Л. Виготський, Ю. Гільбух, В. Данилов, О. Леонт'єв, Н. Менчинська, В. Моляко, К. Платонов, Я. Пономар'єв, Н. Тализіна, Б. Теплов та інші) довели необхідність постійної стимуляції, психологічної підтримки, об'єктивної оцінки пізнавальної, особливо пізнавально-творчої, роботи молодших школярів.

Вивчення проблеми оптимізації навчальної діяльності учнів, розвитку їх самостійності і творчої активності стало предметом наукових робіт учених-дидактів Н. Бібік, М. Богдановича, В. Бондаря, І. Кутузова, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Л. Коломійченко, С. Логачевської, О. Савченко та інших. Аналіз їхніх наукових здобутків дає підстави для висновків про те, що школяр потребує постійної педагогічної підтримки при виконанні різної складності пізнавальних задач. Особливо при наявності станів непевності, відчуття дискомфорту, страху, перевтоми.

Виключне значення для оптимізації самостійної діяльності молодших школярів має педагогічна діагностика, оскільки вчитель на підставі діагностичних даних отримує можливість правильно зорієнтувати свою діяльність на проведення внутрішньої чи зовнішньої корекції навчального процесу, скласти індивідуальні траєкторії навчання школярів, стимулювати учнів на досягнення успіху в навчанні тощо. Проблема організації якісної самостійної діяльності та її діагностики ускладнюється недостатнім освоєнням дітьми способів творчої самостійної діяльності, недосконалістю існуючої системи діагностики, її інструментарію для об'єктивного визначення самостійних досягнень молодших школярів.

Питання підвищення ефективності навчання молодших школярів, у тому числі їхньої самостійної роботи, висвітлено в працях М. Антонюк, Ю. Бабанського, Н. Бібік, В. Вихрущ, І. Вікторенко, Л. Лісіної, Н. Лобко-Лобановської, О. Масюк, О. Неліної, О. Савченко, І. Старіної, С. Тарасової, М. Татаренко, Н. Тверезовської, В. Тихонович, І. Толмачової та інших дослідників. Дослідження з проблем самостійної діяльності учнів та її діагностики (Ю. Бабанського, В. Беспалька, С. Гончаренка, В. Євдокимова, Т. Ільїної, І. Лернера, В. Лозової, П. Підкасистого, О. Попової, І. Прокопенка, І. Харламова та інших) збагатили теорію сучасного навчального процесу, з'ясували способи його управління й оптимізації, структуру якості знань, умінь і рівнів пізнавальної діяльності, підходи до адекватного вимірювання та оцінки навчальних досягнень. У дидактичних працях В. Буряка, В. Лозової, В. Паламарчук, П. Підкасистого, Т. Шамової, В. Петрова визначили сутність, зміст, види самостійної діяльності, підходи до оцінки її об'єктивних результатів. Дослідження А. Белкіна та А. Огаркової виявили способи теоретичного й технологічного розв'язання малодослідженої проблеми управління розвитком пізнавальної самостійності учнів. У працях Б. Бітінаса, Л. Божович, М. Голубева, К. Інгенкампа, О. Кочетова, І. Підласого досліджуються питання сутності й загальних функцій педагогічної діагностики, комплексного підходу до діагностики знань, наочності, розвитку пізнавальних здібностей та вмінь. У дисертаційних роботах О. Андрієнко, Н. Розенберга, С. Шандрука знайдено способи діагностування окремих пізнавальних досягнень школярів.

Аналіз наукових праць дає підстави для висновку, що проблема діагностування як засобу оптимізації самостійної навчальної діяльності учнів початкової ланки не отримала належного висвітлення в науково-педагогічних дослідженнях. Залишаються невирішеними питання створення й випробовування в практиці початкової ланки цілісного комплексу діагностичних засобів, які не тільки допомогли б встановити об'єктивний рівень творчих здібностей, умінь, способів самостійної діяльності учня, а й забезпечували оптимальне управління самостійною роботою школярів, розвиток їхньої творчої активності й самостійності.

Метою статті – застосування педагогічної діагностики в навчальному процесі з метою оптимізації самостійної роботи учнів початкової школи

На основі вивчення наукових праць учених (В. Буряк, С. Кульневич, В. Лозова, В. Петров, П. Підкасистий, І. Харламов, А. Хуторської та інші) з'ясовано, що оптимізація самостійної навчальної діяльності молодших школярів забезпечує максимальний вплив на якість навчання

учнів при раціональних витратах часу і зусиль школяра і вчителя. Оптимізація навчальної діяльності, у тому числі самостійної, передбачає комплексне здійснення таких процедур, як конкретизація, генералізація (виділення головного), міжпредметна координація, вибір варіантів на основі їх порівняльної оцінки, диференціація й індивідуалізація навчання, створення необхідних умов, раціональне сполучення управління й самоуправління оперативне регулювання й коригування процесу, оцінка його підсумків одночасно за критеріями результативності й витрат часу.

Оптимізацію самостійної діяльності школярів неможливо забезпечити без діагностики, її інструментарію, операцій, методів тощо. Саме діагностика дає можливість зрозуміти вчителю причини помилок та утруднень, які виникають у школяра, надати йому своєчасну допомогу, здійснити корекцію навчальної роботи [4].

Суть педагогічної діагностики полягає в постановці педагогічного діагнозу, що передбачає пізнання стану особистості школяра шляхом швидкої фіксації його найважливіших характеристик з метою прогнозу подальших дій і поведінки об'єкта вивчення, прийняття рішення щодо оптимізації педагогічного впливу на учня відповідно до поставленої мети.

Педагогічна діагностика виконує такі важливі функції, як: інформаційну; організаційну; контролюючу; оцінювальну; мотиваційну; аналітичну; коригувальну; прогностичну [6].

Науково обґрунтовано педагогічні умови застосування педагогічної діагностики як засобу оптимізації самостійної діяльності молодших школярів: забезпечення поглиблення професійної компетентності вчителів щодо здійснення педагогічної діагностики самостійної роботи молодших школярів (поповнення необхідних знань та удосконалення вмінь оперувати даними педагогічної діагностики для підвищення ефективності навчання учнів, оволодіння сучасним діагностичним інструментарієм, у тому числі інформаційними діагностичними технологіями); оперативного зворотного зв'язку в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів та надання їм за результатами діагностики педагогічної підтримки, стимулюючи їх до виконання навчально-пізнавальних завдань творчого характеру; діагностування рефлексивної поведінки молодших школярів у процесі самостійної роботи з метою підвищення адекватності самооцінки учнів особистісних змін.

На основі психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблемам діагностування навчального процесу на критеріальній основі (В. Андреев, Ю. Бабанський, О. Божович, К. Інгенкамп та інші), ми змогли зробити висновок про те, що критерії, як правило, відображають дві сторони навчального процесу: з одного боку як інструмент практичної діагностики, вимірюють якість конкретної навчальної роботи, допомагаючи віднести її до певного рівня навчальних досягнень, а, з іншого, встановлюють рівень пізнавального (пізнавально-творчого) розвитку учня. Ці дві групи критеріальних характеристик невідворотно знаходяться в діалектичній суперечливій єдності, доповнюючи й заперечуючи одна одну [7].

Критерії, таким чином, мають досить точно, детально, відобразити певні досягнення як в розрізі окремої роботи учня, так і на рівні пізнавально-творчого розвитку його особистості. Ці досягнення часто не збігаються: якість окремої чи навіть кількох робіт не можуть бути підставою для об'єктивної оцінки загального рівня розвитку дитини, зокрема, розвитку його пізнавально-творчої самостійності. Одночасно показниками окремих робіт не можна ігнорувати, оцінюючи динаміку пізнавально-творчого розвитку учня. З цього ланцюга міркувань можна зробити такий висновок: для повної, об'єктивної діагностики пізнавальної діяльності учнів необхідно мати дві групи критеріїв: для визначення загального рівня пізнавально-творчого розвитку молодших школярів та для оцінки окремих видів (типів) самостійних робіт учнів. У нашому дослідженні ми дотримуємось саме такого підходу [3].

Отже, критерії в навчанні – це комплекс необхідних і достатніх вимірjuвальних якісних характеристик певного рівня навчальних досягнень учнів. Таке визначення стало робочим у нашій дослідно-експериментальній роботі, що дало можливість ліквідувати певною мірою дефіцит сутнісних ознак поняття “критерії” як вимірjuвальних характеристик для визначення

якості навчальної роботи. Виходячи з теорії оптимізації навчального процесу (Ю. Бабанський), зокрема його провідної складової – самостійної роботи тих, хто навчається, – ми впевнилися в тому, що кількість критеріїв для кожного рівня досконалості (досягнень) має бути одночасно і необхідною, і достатньою, а зміст – адекватним складності певного рівня і мотивованим, зрозумілим учням. Тоді діагностика стає неодмінною й органічною складовою навчального процесу і, зокрема, самостійної діяльності й суттєво впливає на її перебіг і результати [4]

Спираючись на результати багатьох психолого-педагогічних досліджень з проблем самостійної діяльності учнів як основи освітнього процесу та її діагностики (Ю. Бабанський, О. Божович, В. Буряк, Т. Дейніченко, В. Лозова, О. Масюк, А. Огаркова, В. Паламарчук, П. Підкасистий, І. Підласий, О. Попова, А. Хуторський та інші), дослідження кафедри педагогічної творчості Сумського педагогічного університету (М. Лазарев, О. Лобова, В. Лях, О. Полякова, Л. Рошупкіна, О. Собаєва, А. Уварова), нами були обрані такі критерії і показники, які дають можливість оцінити ефективність обґрунтованих нами умов застосування педагогічної діагностики як засобу оптимізації самостійної навчальної діяльності молодших школярів:

- *мотиваційний* (характер ставлення до навчання та виявлення пізнавального інтересу);
- *особистісний* (виявлення особистісних якостей, що характеризують пізнавальну активність: навчальна ініціативність, навчальна самостійність; наполегливість; ступінь реалізації пізнавальної активності);
- *навченості* (рівень навчальних досягнень: оволодіння молодшими школярами знаннями й уміннями, досвідом творчої діяльності, сформованість емоційно-ціннісних ставлень згідно знавчальним стандартом); *психофізіологічний* (рівень научуваності; фізична працездатність) [9]

Зазначимо, що при розробці критеріальної бази дослідження ми спиралися також на стандарти навчальних досягнень школярів, визначені МОН України для учнів.

У процесі експериментального дослідження знайшла підтвердження гіпотеза про те, що застосування педагогічної діагностики сприятиме оптимізації самостійної навчальної діяльності молодших школярів (забезпеченню максимального впливу на якість навчання учнів при раціональних витратах часу і зусиль школяра і вчителя) за таких умов: а) поглиблення професійної компетентності вчителів щодо здійснення педагогічної діагностики самостійної роботи молодших школярів (поповнення необхідних знань та удосконалення вмінь оперувати даними педагогічної діагностики для підвищення ефективності навчання учнів, оволодіння сучасним діагностичним інструментарієм, у тому числі інформаційними діагностичними технологіями); б) оперативний зворотний зв'язок у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів та надання їм за результатами діагностики педагогічної підтримки, стимулюючи їх до виконання навчально-пізнавальних завдань творчого характеру; в) поєднання діагностики і самодіагностики учнів для активізації рефлексивно-оцінної діяльності молодших школярів у процесі самостійної роботи.

Поглиблення діагностичної компетентності вчителів забезпечувалася через поєднання таких трьох компонентів: їх психологічної, змістово-технічної й методичної підготовки до використання педагогічної діагностики для оптимізації самостійної навчальної діяльності молодших школярів. Це дозволило не тільки вдосконалити цю компетентність, але й допомогти їм скординувати педагогічні зусилля, визначити педагогічні заходи та свої подальші дії, необхідні для оптимальної організації навчання молодших школярів.

Оперативна обробка й аналіз діагностичних даних під час експериментальної реалізації другої умови дало можливість урахувувати типові труднощі, з якими зустрічаються учні під час самостійної роботи, організувати дозовану, необхідну для подолання утруднень, що виникають у дитини під час виконання самостійних завдань різних рівнів складності, і адекватну педагогічну підтримку, що забезпечує в цілому навчання учнів у «зоні найближчого розвитку».

Ефективним діагностичним інструментарієм для визначення рефлексивної поведінки учнів виявилися спеціальні шкали, що передбачали визначення її складників (сформованість позитивної мотивації, рефлексивних знань і вмінь, виявлення особистісних якостей), а також методики М. Боцманової і Г. Захарової (модель-опис учнів з різними рівнями рефлексії),

О. Божович, Н. Гусарьової, О. Масюк (для визначення когнітивного і процесуального складників рефлексивної діяльності учнів), В. Лозової, О. Камишанченко, М. Тарасової (виявлення рівня оцінної активності молодших школярів), Г. Маркової (метод «незакінчених» речень).

До основних критеріїв та показників, які відображають вплив педагогічної діагностики самостійної роботи молодших школярів на якість їхнього навчання, доцільно віднести такі: мотиваційний (характер ставлення до навчання та виявлення пізнавального інтересу); особистісний (виявлення особистісних якостей, що характеризують пізнавальну активність: навчальна ініціативність, навчальна самостійність; наполегливість; ступінь реалізації пізнавальної активності); критерій навченості (рівень навчальних досягнень: оволодіння молодшими школярами знаннями й уміннями, досвідом творчої діяльності, сформованість емоційно-ціннісних ставлень згідно з навчальним стандартом); психофізіологічний (рівень наукованості; фізична працездатність).

За всіма визначеними критеріями й показниками більш суттєві зміни відбувалися у школярів експериментальної групи, порівняно зі школярами контрольної групи, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези. Вірогідність отриманих результатів підтверджено методом математичної статистики (критерій X^2).

Порівняльний аналіз експериментальних даних доводить, що вихідна методологія була правильною, поставлені завдання виконано, мету досягнуто. Одержані теоретичні й практичні висновки сприяють подальшому вдосконаленню застосування педагогічної діагностики для оптимізації навчання молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки / Б.Г. Ананьев // Избранные психологические труды. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1980. – С. 129
2. Андрієнко О. О. Педагогічне діагностування наукованості учнів 11-13 років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. – 19 с.
3. Андрущенко Т. Ю. Психологические условия самооценки в младшем школьном возрасте / Т.Ю. Андрущенко // Вопросы психологии. – М., 1978. – № 4. – С. 147-151, 267.
4. Бабанский Ю. К. Оптимизация педагогического процесса: (в вопросах и ответах) / Ю.К. Бабанский, М.М. Поташник. – К. : Рад. школа, 1983. – 287 с.
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – № 44, 45, 46. – 38 с.
6. Савченко О.Я. Развитие познавательной самостоятельности младших школьников. – К.: Рад. шк., 1982. – 176 с.
7. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем. / К. Ингенкамп. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.
8. Лазарев М. О. Самоосвіта в реалізації професійно-творчого потенціалу особистості // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Ч. II. – Суми : Сум.ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 278-286.
9. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І. Лозова. – 2-е вид., доп. – Х. : «ОВС», 2000. – 164 с.
10. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
11. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів / І.П. Підласий. – К. : Україна, 1998. – 343 с.

The article is devoted the problem of the use of pedagogical diagnostics for optimization of independent work of junior schoolboys; exposed criteria and indexes which enable to estimate efficiency of independent educational activity at application of pedagogical diagnostics, and also the pedagogical terms of optimization of independent work of students of initial school are certain and grounded.

Keywords: pedagogical diagnostics, optimization of independent work, pedagogical facilities, criteria, indexes.